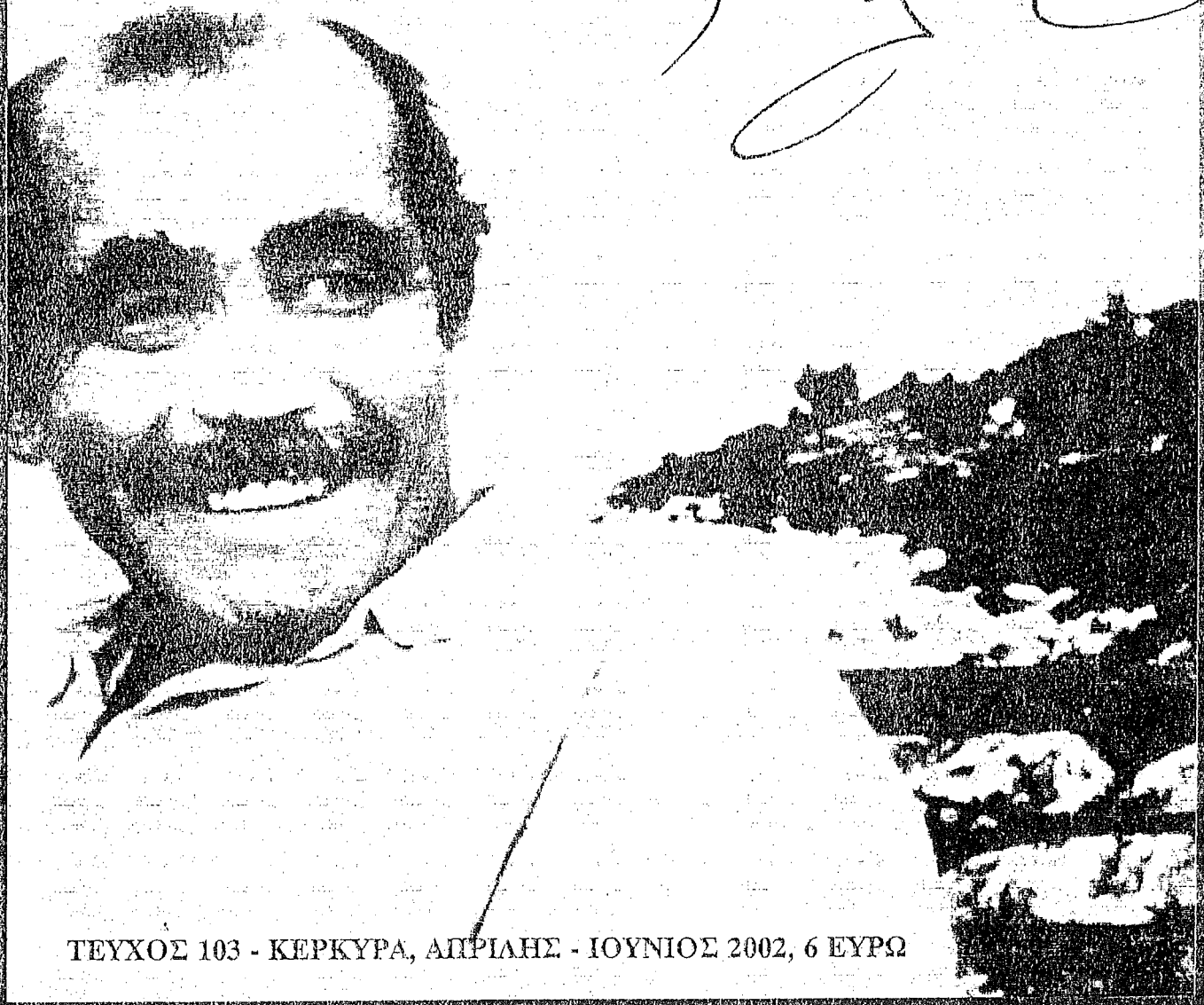

πόρφυρας

Βασίλειος Βασιλείου

ΤΕΥΧΟΣ 103 - ΚΕΡΚΥΡΑ, ΑΠΡΙΛΗΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2002, 6 ΕΥΡΩ

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

Το έργο του Θανάση Βαλτινού, κυρίως το μυθιστορηματικό, χαρακτηρίζεται από τη χρήση κάποιων ειδών λόγου που είναι κατ' εξοχήν αναφορικά: τη μαρτυρία, την επιστολή, το ημερολόγιο.¹ Αυτά τα είδη θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως λόγος προσωπικός με την έννοια ότι ο παραγωγός του λόγου εγ-γράφεται στο κείμενο με το πρώτο πρόσωπο και την έκφραση της προσωπικής εμπειρίας του. Αν και εκκινούν από το ιδιωτικό πεδίο, αυτά τα είδη λόγου βρίσκονται στην τομή του ιδιωτικού και του δημόσιου. Εξαιτίας του περιορισμού του χώρου, θα επικεντρωθώ εδώ στο λόγο της μαρτυρίας, που είναι το είδος λόγου, με το οποίο ξεκινά η πεζογραφική παραγωγή του Βαλτινού στα τέλη της δεκαετίας του 1950 (*Η κάθοδος των εννιά*² και *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο πρώτο: Αμερική*³), στην οποία και επανήλθε με άλλους όρους στη δεκαετία του '90 με τα μυθιστορήματα *Ορθοκωστά*⁴ και *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη: Βιβλίο δεύτερο: Βαλκανικοί - '22*⁵ (όπου συνυπάρχει το ημερο-

λόγιο και η μαρτυρία).

Πριν περάσουμε στην εξέταση των επιμέρους κειμένων, είναι απαραίτητη μια σύντομη επισκόπηση των θεωρητικών ζητημάτων που θέτει η ένταξη του λόγου της μαρτυρίας σε λογοτεχνικό κείμενο,⁶ και της εξέλιξης της λογοτεχνικής μαρτυρίας στη νεοελληνική πεζογραφία. Η μαρτυρία είναι μία δήλωση που αναφέρεται σε κάποια γεγονότα που έζησε ο μάρτυρας και συνήθως αφορούν και άλλους. Είναι το σημείο τομής ανάμεσα στο ατομικό βίωμα και τη συλλογική αναπαράσταση και αφήγηση του γεγονότος. Συνδέεται με τον ιστοριογραφικό και το δικανικό λόγο, όπου χρησιμοποιείται ως αποδεικτικό στοιχείο. Όπως όμως τονίζει ο Ντερντά, ο μάρτυρας δεν μπορεί να αποδείξει ότι έζησε όσα περιγράφει, παρά μόνο να πείσει τον αποδέκτη της μαρτυρίας για την αξιοπιστία του.⁶ Έτσι, η μαρτυρία δεν βασίζεται στην απόδειξη αλλά στην πίστη, στη «σύμβαση της φιλαλήθειας».⁷

Ένα άλλο ζήτημα όπου εστιάζεται το ενδια-

1. Η επιστολή χρησιμοποιείται στα *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* (1978) και στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989). Το ημερολόγιο χρησιμοποιείται στα δύο τελευταία μυθιστορήματα του Βαλτινού: *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο δεύτερο: Βαλκανικοί - '22* και *Ημερολόγιο 1836-2011* (2001). Σε αυτά τα είδη λόγου θα μπορούσε να προστεθεί ο δικανικός, ο δημοσιογραφικός και ο διαφημιστικός λόγος, που υπάρχουν στα *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* και στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*. Πρόκειται όμως για μεμονωμένη περίπτωση στην πεζογραφία του Βαλτινού. Άλλωστε, η λειτουργία τους είναι διαφορετική, καθώς πρόκειται για είδη που λειτουργούν στο δημόσιο πεδίο και γίνονται φορείς του εξουσιαστικού λόγου.

2. Θανάσης Βαλτινός, *Η κάθοδος των εννιά*, Άγρα, Αθήνα 1992 (πρώτη δημοσίευση *Εποχές*, Σεπτέμβριος 1963. Ο συγγραφέας δηλώνει σε εισαγωγικό σημείωμα ότι το βιβλίο πρωτογράφηκε το 1959).

3. Θανάσης Βαλτινός, *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο πρώτο: Αμερική*, Κέδρος, Αθήνα 1972 (πρώτη δημοσίευση «Τα ταξίδια του Αντρέα Κορδοπάτη», *Ταχυδρόμος*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1964).

4. Θανάσης Βαλτινός, *Ορθοκωστά. Μυθιστόρημα*, Άγρα, Αθήνα 1994.

5. Θανάσης Βαλτινός, *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο δεύτερο: Βαλκανικοί - '22*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2000. Στο εξής για συντομία *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη: Β'*.

6. Ζακ Ντερντά, *Μαρτυρία και μετάφραση: επιβιώνοντας ποιητικά* (μτφρ. Β. Μπιτσιώρης), Εκδόσεις Γαλλικού Ινστιτούτου, Αθήνα 1996, σ. 31.

7. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διαγνώμῃ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία: Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 101.

φέρων των θεωρητικών της ιστοριογραφίας και της λογοτεχνίας είναι ο ρόλος της αφήγησης, που μετατρέπει το βίωμα σε κείμενο, το κωδικοποιεί σύμφωνα με κάποιους συμβατικούς κανόνες.⁸ Αν αυτό συμβαίνει εξ υποθέσεως σε κάθε αναφορικό κείμενο που κωδικοποιεί ένα ιστορικό βίωμα,⁹ το ερώτημα είναι πιο κρίσιμο όταν η μαρτυρία εντάσσεται σε κάποιο λογοτεχνικό κείμενο. Φέροντας τις παραμέτρους της αναφορικότητας και της αυθεντικότητας, που συνδέονται παραδοσιακά μαζί του, τότε ο λόγος της μαρτυρίας συνυπάρχει με λογοτεχνικές τεχνικές, που συνήθως λειτουργούν σε πλασματικές αφηγήσεις. Έτσι, τέτοιες τεχνικές χρησιμοποιούνται για να πείσουν για την αυθεντικότητα του βιώματος, να δημιουργήσουν δηλαδή την ψευδαίσθηση της αυθεντικότητας.

Στη νεοελληνική πεζογραφία η μαρτυρία εμφανίζεται στη μεσοπολεμική περίοδο. Κάποιοι πεζογράφοι της περιφέρειας, με πρόσφατα βιώματα των πολεμικών συγκρούσεων και της προσφυγιάς, συνδύασαν το λόγο της μαρτυρίας με παραδοσιακά λογοτεχνικές αφηγηματικές τεχνικές, τονίζοντας την αναφορικότητα των κειμένων. Ο Στρατής Μυριβήλης με τη *Ζωή εν τάφω* (1924), ο Στρατής Δούκας με την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* (1929) και ο Ηλίας Βενέζης με *Το νούμερο 31328* (1931, και σε πρώτη μορφή το 1924) διαμόρφωσαν την υβριδική μορφή της λογοτεχνικής μαρτυρίας στη νεοελληνική πεζογραφία. Αυτό το είδος λόγου, που τότε παρουσιάστηκε ως μια πρόκληση προς τις λογοτεχνικές συμβάσεις, αποδείχθηκε πολύ γόνιμο στη μεταπολεμική περίοδο.

Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι, ενώ η μαρ-

τυρία παρουσιάστηκε ως μια ρήξη με την πεζογραφική παράδοση (κυρίως από τον Δούκα και τον Βενέζη), από πολλές απόψεις αποτελούσε συνέχεια και επιβίωση της δημοτικιστικής πεζογραφίας, όπως την έμφαση στο τοπικό στοιχείο μέσω της στρατιωτικής ορολογίας ή της χρήσης τούρκικων λέξεων, την παρουσίαση του απλού ανθρώπου ως φορέα αυθεντικότητας, το συσχετισμό προφορικότητας και αυθεντικότητας, την απόρριψη των ξένων πεζογραφικών προτύπων και τη χρήση της ιστορικής εμπειρίας και αυτόχθονος υλικού για τη δημιουργία μιας «ελληνικής» λογοτεχνίας, το ρόλο του διανοουμένου ως μεσολαβητή και καταγραφέα μιας αυθεντικής μορφής ζωής.¹⁰

Μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο, η μαρτυρία έγινε το είδος γραφής που σήκωσε το βάρος της αναπαράστασης των πρόσφατων ιστορικών εμπειριών στο πλαίσιο του πολιτικού διχασμού και της θεσμικής καταπίεσης της ελευθερίας της έκφρασης. Ειδικά για την Αριστερά, της οποίας ο πολιτικός και ιστοριογραφικός λόγος ήταν φιμωμένος, η λογοτεχνία, και η μαρτυρία συγκεκριμένα, πρόσφεραν το κατάλληλο πεδίο για την αναπαράσταση του παρελθόντος (ιδιαίτερα της δεκαετίας του '40) και τη διαμόρφωση της «μεγάλης αφήγησής» της. Έτσι, ενώ σε άλλες χώρες οι ακραίες εμπειρίες του πολέμου, κυρίως όσον αφορά το Ολοκαύτωμα, οδήγησαν στην αμφισβήτηση της ικανότητας του ρεαλισμού να τις αναπαραστήσει, στην Ελλάδα σημειώνεται μια στροφή στο ρεαλισμό,¹¹ που συνυπάρχει με την όξυνση του πολιτικού κλίματος και της στρατεύσης της λογοτεχνίας.

Ταυτόχρονα όμως στη μεταπολεμική περίο-

8. Ενδ. Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Johns Hopkins University Press, London 1987. – Luis O. Mink, «History and Fiction as Modes of Comprehension», στο *New Directions in Literary History* (επιμ. Ralph Cohen), Routledge, London 1974.

9. Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Practice*, Routledge, London 1988, σ. 153-154.

10. Για μία ανάλυση των χαρακτηριστικών της ποιητικής των δημοτικιστών βλ. Dimitrios Tziouvas, *The Nationalism of the Demoticists and its Impact on their Literary Theory (1888-1930): An Analysis Based on their Literary Criticism and Essays*, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1986.

11. Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διαγνώ*, σ. 86-94.

δο η μαρτυρία διαφοροποιείται από τη μεσοπολεμική μορφή της. Κατ' αρχάς οι ίδιοι οι συγγραφείς που καθιέρωσαν το είδος, στις αλληπάλληλες αναθεωρήσεις των κειμένων τους τόνισαν το λογοτεχνικό χαρακτήρα των κειμένων και μετέτρεψαν το αντιπολεμικό ιδεολογικό πλαίσιο των μεσοπολεμικών μορφών σε ένα οικουμενικό ανθρωπισμό, εντάσσοντάς τα εμμέσως στον μεταπολεμικό ιδεολογικό διχασμό. Ταυτόχρονα κάποιοι συγγραφείς, όπως ο Γιάννης Μπεράτης (*Το πλατύ ποτάμι και Το οδοιπορικό του '43*, 1946) και ο Ρένος Αποστολίδης (*Πυραμίδα 67*, 1950) χρησιμοποιούν το λόγο της μαρτυρίας για να αναφερθούν σε βιώματα του πολέμου του '40, της αντίστασης και του Εμφυλίου, αλλά διαφοροποιούνται από τους μεσοπολεμικούς συγγραφείς, τονίζοντας το ατομικό, το υπόκειμενικό στοιχείο της μαρτυρίας, που το παρουσιάζουν ως νέα μορφή αυθεντικότητας.¹²

Αυτή η σύντομη αναφορά στην ιστορία του λόγου της μαρτυρίας στη νεοελληνική πεζογραφία γρήγορα έγινε απαραίτητη, γιατί τα πρώτα κείμενα του Βαλτινού, *Η κάθοδος των εννιά* και το *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη*, εμφανίζονται ως κληρονόμοι της παράδοσης αυτής στο πλαίσιο της μεταπολεμικής περιόδου. Ιδιαίτερα στενή είναι η σχέση των κειμένων αυτών με την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* του Δούκα, που εκδόθηκε αναθεωρημένη το 1958.¹³

Είναι ενδεικτικό ότι ο Δούκας χρησιμοποιεί

το *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη* ως παράδειγμα κειμένου που υιοθετεί τον τύπο μαρτυρίας, την οποία διαμόρφωσε ο ίδιος: το συγγραφέα-μεσολαβητή της μαρτυρίας, την έλλειψη σχολίων από τον αφηγητή και το λιτό ύφος.¹⁴ Από την άλλη, κοινά, θεματικά κυρίως, στοιχεία με το κείμενο του Δούκα μπορούν να εντοπιστούν στην *Κάθοδο των εννιά*: το ατομικό βίωμα ενός σημαντικού ιστορικού γεγονότος, το οποίο δεν περιγράφεται παρά μόνον αποτελεί προϋπόθεση της πλοκής, η πορεία σε εχθρικό έδαφος, η υιοθέτηση άλλης ταυτότητας, ο ρόλος των συντρόφων στο κείμενο. Αυτά τα στοιχεία ενισχύουν την άποψη ότι ο χρόνος συγγραφής της *Καθόδου* μπορεί να συσχετιστεί με την τρίτη έκδοση της *Ιστορίας ενός αιχμαλώτου*.

Τα κοινά στοιχεία των αφηγημάτων του Βαλτινού με την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* και την παραδοσιακή μαρτυρία γενικότερα δεν εξαντλούνται εκεί. Αρχικά, όπως και τα κείμενα που καθιέρωσαν τη λογοτεχνική μαρτυρία, ο ειδολογικός χαρακτήρας των αφηγημάτων είναι αμφίσημος. Στην *Κάθοδο των εννιά* δεν χρησιμοποιείται κανένας ειδολογικός χαρακτηρισμός, αλλά ο όρος «κάθοδος» παραπέμπει στον ιστοριογραφικό λόγο της *Καθόδου των Μυρτίων* του Ξενοφώντα. Αντίστοιχα, ο όρος «συναξάρι» στο *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη* παραπέμπει σε ένα άλλο είδος αναφορικού λόγου, τη θρησκευτική βιογραφία. Η διακειμενική λειτουργία του τίτλου και στις δύο περιπτώσεις συσχετίζει τα κείμενα με αναφο-

12. Για μια εκτενέστερη ανάλυση της χρήσης του λόγου της μαρτυρίας στη νεοελληνική πεζογραφία βλ. τη διδακτορική μου διατριβή με τίτλο *The discourse of testimony in Greek literary prose (1924-1994)*, King's College, London 2001.

13. Η πρόσληψη του κειμένου ήταν ιδιαίτερα θετική από εκπροσώπους της μεταπολεμικής γενιάς. Ενδ. Δημήτρης Ραυτόπουλος, «Πηγή λόγου: Στρατή Δούκα: *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*», *Οι ιδέες και τα έργα*, Δίφρος, Αθήνα 1965, σ. 78-85 (Πρ. δημ. *Επιθεώρηση Τέχνης*, Ιανουάριος 1959). -Αλέξανδρος Αργυρίου, Αλέξανδρος Κοτζιάς, Κώστας Κουλουφάκος, Σπύρος Πλασκοβίτης, Στρατής Τσίρκας, «Η Νεοελληνική πραγματικότητα και η πεζογραφία μας», *Η Συνέχεια*, 4 (Ιούνιος 1973), σ. 177. -Α. Αργυρίου, Α. Ζήρας, Α. Κοτζιάς, Κ. Κουλουφάκος, «Οι Α. Αργυρίου, Α. Ζήρας, Α. Κοτζιάς, Κ. Κουλουφάκος συζητάνε για τη στροφή της ελληνικής πεζογραφίας μετά τον πόλεμο», *Διαβάξω*, 5-6 (Νοέμβριος 1976-Φεβρουάριος 1977), σ. 64, 70.

14. Στρατής Δούκας, «Αναφορά στην κριτική του Βενέζη», *Αιολικά Γράμματα*, τ. 12 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1972), σ. 545.

ρικά είδη λόγου, ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί αξιολογικά απέναντι στα αφηγούμενα γεγονότα.

Τα δύο αυτά αφηγήματα του Βαλτινού υιοθετούν το λόγο της προφορικής μαρτυρίας και γίνονται φορείς των ιδεολογικών παραμέτρων της προφορικότητας. Ο προφορικός λόγος ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα συνδέεται από τους δημοτικιστές με την αυθεντικότητα του λαϊκού στοιχείου.¹⁵ Η αντίληψη περί λαϊκού ύφους που υιοθετείται στα αφηγήματα αυτά του Βαλτινού είναι παρόμοια με αυτή που υπάρχει στην τρίτη έκδοση της *Ιστορίας ενός αιχμαλώτου*. Λόγω του περιορισμού του χώρου θα αναφερθώ συνοπτικά μόνο σε κάποια χαρακτηριστικά: το διαλεκτικό στοιχείο, που τονίζει σύνδεση του αφηγητή και του λόγου του με κάποια τοπική ταυτότητα, τεχνική που χρησιμοποιείται ήδη από την πεζογραφία της ηθογραφίας (στο *Συναξάρι* η αρκαδική διάλεκτος συνυπάρχει με τα ελληνοαγγλικά των μεταναστών, διαμορφώνοντας δύο επίπεδα τοπικής ταυτότητας)· τις σύντομες προτάσεις, όπου κυριαρχεί το ουσιαστικό και το ρήμα, καθώς το επίθετο θεωρείται χαρακτηριστικό του «λογοτεχνικού» ύφους.¹⁶ την ευθύγραμμη και επεισοδιακή αφήγηση, καθώς η σύνθετη πλοκή θεωρείται δείγμα πλασματικής αφήγησης.¹⁷

Η εμμονή στην προφορικότητα και λαϊκότητα της αφήγησης μπορεί να συνδεθεί με τον ιδεολογικό προσανατολισμό των κειμένων.

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '30, και ειδικά στη μεταπολεμική περίοδο, η Αριστερά υιοθέτησε και προώθησε τα λαϊκά είδη λόγου.¹⁸ Ταυτόχρονα, από θεματική άποψη η *Κάθοδος των εννιά* είναι από τα λίγα κείμενα της εποχής που δεν αναφέρονται στον Εμφύλιο εμμέσως και υπαινικτικά, στο πλαίσιο της αντίστασης, αλλά άμεσα, τονίζοντας το αδιέξοδο στο οποίο περιέρχονται οι πρωταγωνιστές της με την ήττα της Αριστεράς.

Κατά κάποιο τρόπο λοιπόν ο Βαλτινός εμφανίζεται ως συνεχιστής του λόγου της μαρτυρίας με όλες του τις παραδοσιακές παραμέτρους: το συσχετισμό της με την προφορικότητα, την ένταξή της σε ένα τοπικό πλαίσιο, την αποσιώπηση της υποκειμενικότητας του αφηγητή, καθώς η αφήγηση εστιάζεται μέσα από τον δρώντα αφηγητή και δεν διερευνάται καθόλου ο ρόλος της μνήμης και της χρονικής απόστασης ανάμεσα στο βίωμα και την αφήγηση. Οι παραδοσιακές αυτές παράμετροι λειτουργούν στο ιδεολογικό πλαίσιο της μεταπολεμικής περιόδου και συνδυάζονται με την πολιτικής στράτευση του λόγου της μαρτυρίας.

Όπως όμως επισημαίνει η Αμπατζοπούλου, ο Βαλτινός με την *Κάθοδο των εννιά* επιτυγχάνει τη «δραστική ανανέωση» της παράδοσης της μαρτυρίας.¹⁹ Το «λαϊκό» ύφος συνδυάζεται με την εξατομίκευση του αφηγητή και τη μεταφορική λειτουργία της εικονοποιίας. Ενώ τα κείμενα που υιοθετούν το λαϊκό ύφος κατά

15. Dimitris Tziouvas, «Residual Orality and Belated Textuality in Greek Literature and Culture», *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 7/2 (1989), σ. 321-335.

16. Ηλίας Βενέζης, «Εντυπώσεις από ένα βιβλίο του Στρατή Δούκα», *Αιολικά Γράμματα*, τ. 12 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1972), σ. 541. (Πρ. δημ. *Ταχυδρόμος*, Λέσβος 24/6/1929). -Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Μεταπολεμικοί πεζογράφοι. Κριτικά κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1982, σ. 211 (Πρ. δημ. *Το Βήμα* 8/2/1972).

17. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην προφορική μαρτυρία η αφήγηση σπάνια είναι ευθύγραμμη. Μάλιστα η πλοκή της προφορικής μαρτυρίας έχει γίνει αντικείμενο έρευνας των ιστορικών, καθώς αναδεικνύει τη σχέση του αφηγητή με το βίωμα. Alessandro Portelli, «The Peculiarities of Oral History», *History Workshop*, τ. 12 (Φθινόπωρο 1981), σ. 100.

18. Χριστίνα Ντουινιά, *Λογοτεχνία και Πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, σ. 413-454. -Δημήτρης Τζιόβας, *Το παλίμνηστο της ελληνικής αφήγησης: από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1993, σ. 207-208.

19. Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διωγμώ*, σ. 106-107.

σύμβαση έχουν αφηγητές χωρίς ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά, ώστε να εκφράζουν τη συλλογική άποψη,²⁰ στην *Κάθοδο των εννιά* ο Νάσιος συνδυάζει το λαϊκό ύφος, την προφορικότητα και τη χρήση της διαλέκτου με το σχολιασμό της κατάστασης και την ψυχογράφηση των συντρόφων του σε καίρια σημεία, σε λόγο που διαφοροποιείται από τις συμβάσεις του «λαϊκού» ύφους (π.χ. σ. 13, 27, 37, 45).

Τα δύο πρώτα αφηγήματα του Βαλτινού, αποτελούν τα βασικά έργα της πρώτης, ρεαλιστικής του περιόδου, που χαρακτηρίζεται από ρεαλιστικά και ηθογραφικά μορφικά στοιχεία, προφορικότητα και πολιτική στράτευση.²¹ Μετά τη δικτατορία ο Βαλτινός υιοθετεί άλλα είδη αναφορικού λόγου, κυρίως γραπτού και δημόσιου, όπως την επιστολή, το δικανικό, δημοσιογραφικό και διαφημιστικό λόγο. Ταυτόχρονα, πειραματίζεται με τις ειδολογικές συμβάσεις του μυθιστορήματος, ειδικά στα *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* και στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*.²² Σε αυτά τα μυθιστορήματα η έλλειψη πλοκής με τη συμβατική έννοια και η αποσπασματική χρήση αναφορικών κειμένων από διάφορα είδη λόγου υποσκάπτουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο του αφηγητή και διαμορφώνουν μια πολυφωνία κειμένων και αφηγητών, συμπλέκοντας το ιδιωτικό πεδίο με το δημόσιο και το λόγο της εξουσίας με τον περιθωριακό λόγο των εξουσιαζομένων.

Με την *Ορθοκωστά* ο Βαλτινός επανέρχεται στη μαρτυρία και τις συμβάσεις που είχε ο

ίδιος υιοθετήσει στη δεκαετία του '60 (το τοπικό στοιχείο, το ρεαλισμό, την πολιτική στράτευση, την προφορικότητα, την αυθεντικότητα), χρησιμοποιώντας όμως τις τεχνικές, με τις οποίες πειραματίστηκε στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*. Έτσι, το κείμενο υιοθετεί όλες τις παραπάνω παραμέτρους και τις παραδοσιακές εγγυήσεις της μαρτυρίας (την αμεσότητα του βιώματος, την ειλικρίνεια του αφηγητή, την αμεσότητα της καταγραφής από το συγγραφέα-μεσολαβητή), αλλά τις εντάσσει σε ένα πλαίσιο που σταδιακά τις υπονομεύει. Το πλαίσιο αυτό διαμορφώνεται καθοριστικά από τον πρόλογο και τον επίλογο του μυθιστορήματος, που δείχνουν στην πράξη την πλαστογράφηση της ιστορίας για ιδεολογικούς σκοπούς.

Το στοιχείο που καθόρισε την πρόσληψη του κειμένου και προκάλεσε τις αντιδράσεις κάποιων κριτικών²³ ήταν η επιλογή των αφηγητών-μαρτύρων: οι περισσότεροι ανήκαν ή κατά κάποιο τρόπο συνδέθηκαν με τα Τάγματα Ασφαλείας στη διάρκεια της Κατοχής και αυτό καθορίζει την οπτική τους στα γεγονότα που αφηγούνται, περίπου σαράντα χρόνια αργότερα, από την προοπτική της δεκαετίας του '80. Η μεταστροφή του δημόσιου και ιστοριογραφικού λόγου σχετικά με την αντίσταση και τον Εμφύλιο καθορίζει την προοπτική και την ταυτότητα αυτών των αφηγητών, που ξαφνικά βρίσκονται στο περιθώριο και δέχονται την κατακραυγή της επίσημης ιστορίας, η οποία έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη δική τους μνήμη για τα γεγονότα.²⁴

20. Είναι ενδεικτικό ότι στη συλλογή μαρτυριών *Ο κοινός λόγος* οι αφηγητές είναι ανώνυμοι και προσδιορίζονται μόνον από κοινωνικούς ρόλους, καθιστώντας έτσι καθολικό το ατομικό τους βίωμα. Η επιμελήτρια της συλλογής Έλλη Παπαδημητρίου επικρίθηκε γι' αυτή την επιλογή της. Βλ. Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Αφηγηματικά. Κριτικά κείμενα Β'*, Κέδρος, Αθήνα 1984, σ. 163.

21. Για μια επισκόπηση της πεζογραφίας του Βαλτινού βλ. Eleni Georgostathi, *Realism and Narrative experimentation in Thanassis Valtinos' fiction*, M.Phil thesis, University of Birmingham, 1997.

22. Θανάσης Βαλτινός, *Τρία ελληνικά μονόπρακτα. Μυθιστόρημα*, Κέδρος, Αθήνα 1978, *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60. Μυθιστόρημα*, Άγρα, Αθήνα 1989.

23. Άγγελος Ελεφάντης, «Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού», *Ο Πολίτης*, τ. 126 (Ιούνιος-Ιούλιος 1994), σ. 61-66. -Δηώ Καγγελάρη, «Για την 'Ορθοκωστά' του Θανάση Βαλτινού: Τάγματα Ασφαλείας και ασφαλή γραφή», *Αντί*, τ. 559 (16/9/1994), σ. 52-53.

24. Νάτια Χαραλαμπίδου, «Ο λόγος της ιστορίας και ο λόγος της λογοτεχνίας: Δομές αναπαράστασης της

Όλοι οι ανώνυμοι αφηγητές κατάγονται από το Καστρί Κυνουρίας και τα γύρω χωριά και οι αφηγήσεις τους επανέρχονται σε κάποια κοινά βιώματα. Το όνομά τους, το φύλο τους, οι κοινωνικοί τους ρόλοι συνάγονται μόνον από τις αφηγήσεις τους. Η χρήση διαλέκτου σε κάποιες αφηγήσεις, η πληθώρα των τοπωνυμίων, προσωνυμίων και επωνύμων δημιουργεί την αίσθηση της τοπικότητας που χαρακτηρίζει και τα δύο πρώτα αφηγήματα του Βαλτινού. Ο συνδυασμός του τοπικού χαρακτήρα με την πληθώρα αφηγήσεων που επανέρχονται σε κοινά βιώματα δίνει την αίσθηση μιας συλλογικής μνήμης, που έχει διαμορφωθεί μέσα στο πλαίσιο της κοινότητας και αναδύεται στις αφηγήσεις των μαρτύρων. Αυτή η συλλογική μνήμη όμως, που τονίζει τις τραυματικές εμπειρίες των αφηγητών, εμπειρίες που προέρχονται από τα μέλη της αντίπαλης παράταξης, έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με τον δημόσιο λόγο για την εξεταζόμενη περίοδο.

Το μυθιστόρημα αποτελείται από αποσπάσματα προφορικών μαρτυριών και συνεντεύξεων σχετικά με τα γεγονότα της περιόδου. Ενώ οι παραδοσιακές μαρτυρίες εμφανίζονται συμβατικά εκτός του χωροχρονικού πλαισίου που τις προκάλεσε για να τονίσουν την αντικειμενικότητα και την καθολικότητά τους, στην *Ορθοκωστά* η εμφάνιση του ερευνητή που προκαλεί τη μαρτυρία μέσα στο κείμενο τονίζει ότι η μαρτυρία καθορίζεται από μια πληθώρα παραγόντων: τις ερωτήσεις που θέτει ο ερευνητής, την εικόνα του εαυτού του που διαμορφώνει ο αφηγητής, το ιδεολογικό πλαίσιο του παρόντος, το αφηγηματικό είδος που επιλέγει ο αφηγητής, την εξοικείωση του μάρτυρα με το δημόσιο λόγο για τα γεγονότα που αφηγείται.²⁵ Έτσι, η αμεσότητα και αυθεντικότητα του βιώ-

ματος που διεκδικούσε η παραδοσιακή μαρτυρία υπονομεύεται από τη λειτουργία όλων αυτών των παραγόντων.

Ταυτόχρονα ο ερευνητής, ο οποίος στο μυθιστόρημα έχει πολλά κοινά βιογραφικά στοιχεία με τον Βαλτινό και θα μπορούσε να ταυτιστεί μαζί του, παύει να είναι η αφανής δύναμη που προκαλεί και καταγράφει τις αφηγήσεις και εντάσσεται στην αλληλεπίδραση των αντιφατικών λόγων που αναφέρονται στο γεγονός. Έτσι, ο ρόλος του αναδεικνύεται και γίνεται ανοιχτός σε αμφισβητήσεις.²⁶

Ακόμη, η αυθαίρετη φαινομενικά διευθέτηση των αφηγήσεων στο μυθιστόρημα αναδεικνύει το ρόλο του αρχι-αφηγητή, που οργανώνει τις αφηγήσεις και τις ανασημαιοδοτεί μέσα στο πλαίσιο του μυθιστορήματος. Το πλαίσιο του κειμένου όμως δεν προωθεί κάποια από τις πολλαπλές και αντικρουόμενες αφηγήσεις. Αντιπαράθετοντας τη συλλογική μνήμη των αφηγητών στον επίσημο λόγο για τα γεγονότα, τη μαρτυρία σε άλλες μορφές αναπαράστασης του παρελθόντος, όπως το ατομικονόημα, την επίσημη ιστοριογραφία και το δημόσιο λόγο, τονίζει ότι κάθε μνημόνευση του παρελθόντος γίνεται από την προοπτική του παρόντος, μέσα σε κάποιο ιδεολογικό πλαίσιο και με την καθοριστική διαμεσολάβηση της γλώσσας που μετατρέπει το βίωμα σε κείμενο.

Η *Ορθοκωστά* αποτελεί το σημείο όπου συγκλίνουν οι μορφές, με τις οποίες λειτουργεί η μαρτυρία στην πεζογραφία. Χρησιμοποιεί την προφορική μαρτυρία στην πιο παραδοσιακή μορφή της στις ατομικές αφηγήσεις, αλλά το πλαίσιο του μυθιστορήματος υπονομεύει την αναφορικότητα του λόγου. Υιοθετώντας τον περιθωριακό λόγο των ταγματισταφυλάκων, η *Ορθοκωστά* σχολιάζει το δημόσιο λόγο για το

ιστορίας στην *Ορθοκωστά* του Θανάση Βαλτινού και στην πεζογραφία του «Εμφυλίου», στο *Επιστημονικό συνέδριο: Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995): 7 και 8 Απριλίου 1995*, Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών και Παιδείας, Αθήνα 1997, σ. 266.

25. Portelli, «The Peculiarities of Oral History», σ. 104.

26. Portelli, «The Peculiarities of Oral History», σ. 105. -Τζίνα Πολίτη, *Συννομιλώντας με τα κείμενα*, Άγρα, Αθήνα 1996, σ. 232.

παρελθόν και την αποσιώπηση που αποτελεί προϋπόθεση της μνήμης. Δεν παρουσιάζει τις αφηγήσεις τους ως πραγματικές, ούτε τις προωθεί σε σχέση με τον δημόσιο λόγο. Υιοθετώντας το λόγο της μαρτυρίας, που ο ίδιος είχε χρησιμοποιήσει για να στηρίξει τη «μεγάλη αφήγηση» της Αριστεράς στη δεκαετία του '60, ο Βαλτινός στην *Ορθοκωστά* αμφισβητεί κάθε «μεγάλη αφήγηση», όταν πια στη δεκαετία του '90 η αφήγηση της Αριστεράς αποτελεί την κυρίαρχη ιδεολογία. Κατά κάποιο τρόπο η *Ορθοκωστά* κλείνει τον κύκλο που άνοιξε με την *Κάθοδος των εννιά*. Σημειολογικά είναι ενδεικτικό ότι *Η κάθοδος* κλείνει, όταν ο Νάσιος συλλαμβάνεται στην Ωριά, ένα από τα Καστριτοχώρια όπου διαδραματίζεται η *Ορθοκωστά*. Κάποιοι από τους «οπλισμένους χωριάτες» που τον συλλαμβάνουν θα μπορούσαν να καταθέτουν τη δική τους μαρτυρία στην *Ορθοκωστά*.

Ένα ανάλογο «κλείσιμο λογαριασμών» υπάρχει στο *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη Β'*, όπως υποδεικνύει και ο τίτλος. Η σύγκριση ανάμεσα στα δύο *Συναξάρια* αναδεικνύει την εξέλιξη της χρήσης της μαρτυρίας στην πεζογραφία του Βαλτινού από τη ρεαλιστική μαρτυρία στην πλήρη υπονόμηση της αναφορικότητάς της. Αν η *Ορθοκωστά* δημιουργεί ένα ενιαίο πλαίσιο, όπου συγκλίνουν κάπως οι αφηγήσεις, λόγω του κοινού χωροχρονικού πλαισίου, της τοπικότητας και των κοινών βιωμάτων, στο *Συναξάρι Β'* αυτό δεν υπάρχει. Η συνύπαρξη ημερολογιακού λόγου και μαρτυρίας, της αφήγησης του Αντρέα Κορδοπάτη με άλλες αφηγήσεις ανάλογων πολεμικών εμπειριών, η ανωνυμία των αφηγητών που είναι ανυπέρβλητη (σε αντίθεση με την *Ορθοκωστά*) αφήνουν το λόγο απόλυτο πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος. Ο αφηγητής-μάρτυρας που συνήθως είναι ο εγγυητής της μαρτυρίας παραμερίζεται και το βίωμα έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Το κείμενο αποτελεί έναν πειραματισμό για την ισορροπία ανάμεσα σε λόγο αναφορικό, όπως η μαρτυρία και το ημερολόγιο, και την έλλειψη αναφορικότητας. Αυτή η σχεδόν πλήρης ανατροπή της

αναφορικότητας διαμόρφωσε και την επιφυλακτική πρόσληψη του μυθιστορήματος.

Η επίσκόπηση της χρήσης της μαρτυρίας στο έργο του Βαλτινού αναδεικνύει την εξέλιξη των πεζογραφικών τεχνικών του και των ιδεολογικών λειτουργιών τους. Ο Βαλτινός αρχικά λειτούργησε ως συνεχιστής του λόγου της μαρτυρίας στην πιο παραδοσιακή της μορφή (σε σύγκριση με την προγενέστερη *Πυραμίδα 67* του Ρένου Αποστολίδη, για παράδειγμα) και συνέβαλε στη διαμόρφωση της «μεγάλης αφήγησης» της Αριστεράς, που ακόμη τότε βρισκόταν στο περιθώριο. Η μαρτυρία λοιπόν λειτούργησε ως μια ρήξη με την κυρίαρχη ιδεολογία –θεματικά αλλά όχι ως προς τις τεχνικές, καθώς η Αριστερά τότε προωθούσε το ρεαλισμό.

Μετά τη δικτατορία όμως ο Βαλτινός αρχίζει να πειραματίζεται μορφικά με άλλα αναφορικά είδη λόγου. Στη δεκαετία του '90, όταν πια η μαρτυρία έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον για να επιβάλει τη «μεγάλη αφήγηση» της Αριστεράς και αποτελεί ήδη είδος λόγου προστατευόμενο και προωθούμενο από το κράτος, ο Βαλτινός επανέρχεται σε αυτήν και στους θεματικούς πυρήνες που τον είχαν απασχολήσει στα πρώτα του κείμενα. Τώρα όμως η χρήση της μαρτυρίας αμφισβητεί την έννοια της αυθεντικότητας και αναδεικνύει τον εξουσιαστικό ρόλο της γλώσσας, την ιδεολογική λειτουργία της μαρτυρίας και κάθε ιστοριογραφικού λόγου.

Ταυτόχρονα, από θεματική άποψη στα κείμενα αυτά η μαρτυρία έρχεται και πάλι σε ρήξη με την κυρίαρχη άποψη. Τα τελευταία μυθιστορήματα του Βαλτινού ανοίγουν το δημόσιο πεδίο σε ομάδες, των οποίων η εμπειρία έχει αποκλειστεί από τον δημόσιο λόγο: Στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* επανέρχεται συνεχώς το θέμα της αιμομιξίας: η *Ορθοκωστά* εστιάζει στη βία της Αριστεράς, παρουσιάζοντας και τις δύο παρατάξεις του Εμφυλίου ως θύματα και θύτες ταυτόχρονα: τέλος, στο *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη Β'* αναφέρεται στη βία

που άσκησαν τα ελληνικά εκστρατευτικά σώματα εις βάρος των τουρκικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία και ο βιασμός είναι το μοτίβο που επανέρχεται.

Έτσι, στα μυθιστορήματα αυτά ο λόγος της μαρτυρίας ανανεώνεται. Το γεγονός ότι ο Βαλτινός επανέρχεται σε αυτό το είδος λόγου δείχνει ότι τον ενδιαφέρει, γιατί του επιτρέπει να διερευνήσει τη συμπλοκή του λόγου, της εξουσίας και του εξουσιαζόμενου. Η σταδιακή υπονόμηση των ρεαλιστικών προϋποθέσεων της

μαρτυρίας στα κείμενα του Βαλτινού δείχνει ότι αυτός είναι από τους συγγραφείς που δεν επαναπαύονται στα επιτεύγματά τους, αλλά πειραματίζεται συνεχώς, ανατρέποντας τα προηγούμενα δεδομένα του. Έτσι, η μαρτυρία, που κατά το παρελθόν στρατεύτηκε σε κάθε είδους εθνικές και πολιτικές «μεγάλες αφηγήσεις», αποκτά συνείδηση της λειτουργίας της και όλα τα εφόδια για να συνεχίσει να λειτουργεί στη μεταμοντέρνα εποχή μίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία: Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.
- Αλέξανδρος Αργυρίου, Αλέξανδρος Κοτζιάς, Κώστας Κουλουφάκος, Σπύρος Πλασκοβίτης, Στρατής Δούκας, «Η Νεοελληνική πραγματικότητα και η πεζογραφία μας», *Η Συνέχεια*, 4 (Ιούνιος 1973).
- Α. Αργυρίου, Α. Ζήρας, Α. Κοτζιάς, Κ. Κουλουφάκος, «Οι Α. Αργυρίου, Α. Ζήρας, Α. Κοτζιάς, Κ. Κουλουφάκος συζητάνε για τη στροφή της ελληνικής πεζογραφίας μετά τον πόλεμο», *Διαβάζω*, 5-6 (Νοέμβριος 1976-Φεβρουάριος 1977).
- Ηλίας Βενέζης, «Εντυπώσεις από ένα βιβλίο του Στρατή Δούκα», *Αιολικά Γράμματα*, τ. 12 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1972). (Πρ. δημ. *Ταχυδρόμος*, Λέσβος 24/6/1929).
- Θανάσης Βαλτινός, *Η κάθοδος των εννιά*, Άγρα, Αθήνα 1992 (Πρ. δημ. *Εποχές*, Σεπτέμβριος 1963).
- *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο πρώτο, Αμερική*, Κέδρος, Αθήνα 1972, (Πρ. δημ. «Τα ταξίδια του Αντρέα Κορδοπάτη», *Ταχυδρόμος*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1964).
- , *Τρία ελληνικά μονόπρακτα, Μυθιστόρημα*, Κέδρος, Αθήνα 1978.
- , *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60, Μυθιστόρημα*, Άγρα, Αθήνα 1989.
- , *Ορθοκωστά. Μυθιστόρημα*, Άγρα, Αθήνα 1994.
- Θανάσης Βαλτινός, *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη, Βιβλίο δεύτερο: Βαλκανικοί - '22*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2000.
- , *Ημερολόγιο 1836 - 2011*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2001.
- Eleni Georgostathi, *Realism and Narrative experimentation in Thanassis Vallinos' fiction*, M.Phil thesis, University of Birmingham, 1997.
- Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Johns Hopkins University Press, London 1987.
- Στρατής Δούκας, «Αναφορά στην κριτική του Βενέζη», *Αιολικά Γράμματα*, τ. 12 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1972).
- Άγγελος Ελεφάντης, «Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού», *Ο Πολίτης*, τ. 126 (Ιούνιος-Ιούλιος 1994).
- Δηώ Καγγελάρη, «Για την Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού: Τάγματα ασφαλείας και ασφαλής γραφή», *Αντί*, τ. 559 (16/9/1994).
- Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Μεταπολεμικοί πεζογράφοι. Κριτικά κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1982.
- , *Αφηγηματικά: Κριτικά κείμενα Β'*, Κέδρος, Αθήνα 1984.
- Luis O. Mink, «History and Fiction as Modes of Comprehension» στο *New Directions in Literary History* (επιμ. Ralph Cohen), Routledge, London 1974.
- Maria Nikolopoulou, *The discourse of*

testimony in Greek literary prose (1924-1994), Ph.D. thesis, King's College, London 2001.

Ζακ Ντεριντά, *Μαρτυρία και μετάφραση: επιβιώνοντας ποιητικά* (μτφρ. Β. Μπιτσιώρης), Εκδόσεις Γαλλικού Ινστιτούτου, Αθήνα 1996.

Χριστίνα Ντουινιά, *Λογοτεχνία και Πολιτική: Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996.

Τζίνα Πολίτη, *Συνομιλώντας με τα κείμενα*, Άγρα, Αθήνα 1996.

Alessandro Portelli, «The Peculiarities of Oral History», *History Workshop*, τ. 12 (Φθινόπωρο 1981).

Δημήτρης Ραυτόπουλος, «Πηγή λόγου: Στρατή Δούκα: Η ιστορία ενός αιχμαλώτου». *Οι ιδέες και τα έργα*, Δίφρος, Αθήνα 1965 (Πρ. δημ. Επιθεώρηση Τέχνης, Ιανουάριος 1959).

Dimitrios Tziovas, *The Nationism of the Demoticists and its Impact on their Literary Theory (1888-1930): An Analysis Based on their Literary Criticism and Essays*, Adolf M. Hakkert

Publisher, Amsterdam 1986.

Dimitrios Tziovas, «Residual Orality and Belated Textuality in Greek Literature and Culture», *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 7/2 (1989).

———, *Το παλιμψηστο της ελληνικής αφήγησης: από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Practice*, Routledge, London 1988.

Νάτια Χαραλαμπίδου, «Ο λόγος της ιστορίας και ο λόγος της λογοτεχνίας: Δομές αναπαράστασης της ιστορίας στην *Ορθοκωστά* του Θανάση Βαλτινού και στην πεζογραφία του Εμφυλίου», στο *Επιστημονικό συνέδριο: Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995): 7 και 8 Απριλίου 1995*, Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών και Παιδείας, Αθήνα 1997.

Με τον Παντελή Βούλγαρη εν πλω για την Άνδρο (1995)

